

ДЕЙНОСТТА НА РЖЕВСКОТО УЕЗДНО ЗЕМСТВО¹ В ОБЛАСТТА НА НАРОДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Наталия Новикова

FUNCTIONS OF RJEV MUNICIPALITY IN MASS EDUCATION

Natalja Novikova

Abstract

Article presents educational policies at state and local level during second half of 19th century. It explores development of popular schools, libraries and opened access to books in the villages of Rjev region. Special attention has been paid to development of teachers' school.

Key words: *popular schools, libraries, education.*

През 2014 г. се отбелязва важна дата – 150 години от началото на Земската реформа. В съответствие с “Разпореждане за губернските и уездните земски учреждения” от 1 януари 1864 г. в уездите и губерниите на Руската империя се създават изборни губернски и уездни земски събрания и земски управи – фактически това, което днес наричаме местни парламенти и местни правителства или – органи на местното самоуправление.

Социално-икономическите, политическите и културните изменения в съвременна Русия предизвикаха интереса към опита за буржоазни реформи през втората половина на XIX в. Във връзка със създаването на система за местно самоуправление и движението на обществото към правова държава, изучаването на историята на дейностите на земствата е актуално направление в изследователската работа на историците. Земските учреждения ни оставиха уникален опит с успешната си работа в областта на развитието на здравеопазването, народното образование, агрономството, статистиката. Във

връзка с това е важно да се открият онези моменти от дейността им, които, при отчитането на съвременните реалии могат да бъдат приложени при осъществяването на отделни функции на местните органи на властта.

Уездните земства на Тверска губерния са представлявали цялостен, отработен, практически самодостатъчен механизъм с реално самоуправление. Към участие в уездните земски избори се е привличало цялото население, което е притежавало собственост (не по-малка от установения ценз) на територията на даден уезд, в т. ч. всички селяни като собственици на общинска земя. Повече от половината избраници са били дворяни, което в значителна степен е обусловено от историческите условия в Русия от края на XIX – началото на XX в., когато именно дворяните са имали по-високо образователно равнище и по-изявена обществена дейност в сравнение с другите съсловия. Земските избраници сами са избирали свой изпълнителен орган (земска управа), сами са установявали бюджета на земския събор, сами са определяли основните направления на своята дейност и сами са подбирали специалисти. В границите на своя уезд и на своята компетентност уездните земства са имали пълна свобода на действията и са могли безпрепятствено да проявяват инициатива, само по въпросите, засягащи интересите на цялата губерния, те са били длъжни да следват указанията на губернското земство. При това работата в учрежденията на земското самоуправление е била доброволно обществено задължение – заплата са получавали само членовете и председателят на земската управа.

Сферите на дейност на уездните земства са били строго разграничени по териториален принцип от тези на губернското земство. Губернското земство се е занимавало изключително с въпросите, засягащи цялата губерния – земска статистика, застрахователно дело, борба с епидемиите, а също така до 1901 г. и ветеринарното дело.

Основни направления в работата на земствата в Тверска губерния са били здравеопазването (лечение на незаразни заболявания и предпазване от епидемии) и народното образование (развитие на мрежа от начални училища и безплатни библиотеки, а също така отпускане на стипендии за способните, но малоимотни лица, които се обучавали в средните и висшите учебни заведения). Освен това,

уездните земства организирали задължително ремонта и строителството на пътища и мостове, участвали в обществената благотворителност (раздаване на безвъзмездни помощи на благотворителни общества и нуждаещи се граждани) и в издръжката на местното гражданско самоуправление (осигуряване на служебни командировъчни на длъжностни лица, поддръжка на помещения за задържане и на затворниците и др.).

Ржевски уезд е принадлежал към уездите, в които дворянското землевладение е преобладавало в процентно отношение спрямо цялата обработваема площ. Собственост на дворяните от Ржевски уезд преди реформата от 1861 г. са били 175 386 дек (46,3%). След реформите дворяните притежавали 27% от цялата площ, от селяните са били купени 11%, а търговското и другите съсловия притежавали 7,8%².

Не е изненадващо, че дворянството е било преобладаващото съсловие в земското събрание. През 1864 г. от 44 избраници 31 са били дворяни, 9 – селяни и от гражданите – 4 различинци, а през 1890 г. от 31 избраници, 9 – селяни и от гражданите – 4 различинци³. Необходимо е да се отбележи, че съставът на избраниците се е променял с времето. Някои сами се отказвали от участие в избори, други не набирали нужните гласове. Все пак, независимо от промените в състава на уездното земство, в Ржевското уездно земско събрание се оформило стабилно ядро – устойчива група избраници, която изработила свои традиции и ги предавала на своите приемници.

В състава на Ржевската земска управа са били: А. А. Давыдов (от 1871 до 1883 г.), Е. М. Лавров (от 1874 до 1886 г.), А. М. Шацкий (от 1877 до 1883 г.), А. А. Чураков (от 1884 до 1895 г.). В продължение на няколко тригодишни мандата избраници в Ржевското земство са били А. Н. Есипов, Е. А. Кардо-Сысоев, В. Е. Кардо-Сысоев, Е. М. Лавров, С. А. Немилев, А. М. Ромейко, Н. П. Фиглев, П. И. Фиглев, А. А. Чураков. С. Е. Ланской, С. Д. Квашнин-Самарин⁴. За избраните селяни имаме съвсем откъслечни данни. Те най-често са били богати земеделци или волостни старейшини.

Едно от най-успешните направления в дейността на Ржевското земство било участието му в образователното дело. Според Разпореждането от 1864 г. сферата на народното образование преминава под

ръководството на земските учреждения. Преди земската реформа в Ржевски уезд е имало 2 селски народни начални училища, в които работели 7 учители. Те обучавали 76 ученици. За временно задължените селяни в същия уезд в периода преди реформата имало 10 училища с 219 ученика⁵.

Както и в други уезди, населението на Ржевския се е нуждаело от откриване на нови училища в селата, от грамотни и добре подготвени учители. Учебната програма предвиждала тригодишен срок на обучение. Децата, макар и разделени в три отделения, учели заедно в една класна стая по ръководството на един учител. От началото на ХХ в. постепенно се създали училища с четиригодишна учебна програма, с два класа (по две отделения в клас) и с двама учители. В училище преподавали руски език и краснопис, аритметика, Закон Божий и църковнославянски език, църковно пеене. Основната задача на училището е да оgramотоява децата. С преподаване се занимавали както постоянно наети народни учители, така и приходящи свещеници. В училище се обучавали деца от двата пола, без ограничения по съсловен произход и вероизповедание, на възраст между 8 и 12 години. Обучението било безплатно. Училищата били на издръжка на земствата и били контролирани от чиновници от Министерството на народното просвещение – директори и инспектори за началните училища. Финансирането на училищата било съвместно – от земствата, селските общини и държавата. С времето финансовото участие на земствата нараствало за сметка на средствата от селските общини.

Ржевското земство приело, че преустройството на образованието в губернията трябва да започне с подготовката на учители. Водеща роля изиграла школата на Павел Максимович. П. Максимович е представител на стар малоруски дворянски род, блестящ морски офицер, уважаван земевладелец и неуморен радетел на народната просвета. Той станал благодетел на хиляди селски девойки, които, благодарение на щедростта му, получили образование и почетното звание – Учител. П. Максимович влиза в историята на Тверския край като основател на девическа учителска школа от нов тип през 1870 г. Традициите ѝ в научния и културен живот са залегнали в основата на Тверския държавен университет.

Сведенията за П. Максимович и неговата школа са включени в големите национални енциклопедии от XIX–XX в. Уникалната атмосфера и високият педагогически авторитет на школата са били обусловени от няколко фактора. Преди всичко тя е давала безплатно образование в такъв обем и качество, каквито селските девойки не биха могли да получат другаде. Образованието е било всестранно, с преобладаване на хуманитарните науки. Учебната програма е била много по-широка от програмите на правителствените учителски семинарии и даже на гимназиите.

Школата имала добре оборудвани кабинети по физика, химия, биология, рисуване и музика, както и лаборатории, метеорологическа станция и телескоп, отлична библиотека, дърводелска и книговезка работилници. Процесът на обучение формирал у ученичките научно мислене. В школата сериозно се занимавали с краезнание, организирали фолклорни експедиции, а показанията на метеорологическата станция се изпращали в Николаевската обсерватория в Санкт Петербург. Към школата работело народно училище, където „максимовките“ провеждали педагогическата си практика⁶.

Ржевското земство издържало стипендиантки в школата, като изплащало всяка година по 300 рубли. Например през 1903 г. стипендиантки били Орлова, Ильина, Васильева, Суринова, Цыганова, Зеленева, Соколова⁷.

Осигуряването на добре подготвени учители в земските училища зависело от размера на заплатата им. Учителите в селските училища в периода пред реформата получавали по 75–100 рубли на година. Земството увеличило тази сума. В края на 70-те години повечето учители в Ржевски уезд получавали заплата от по 150–180 рубли годишно. Ржевското земство имало най-високите разходи за народно образование. Разходите за образование преобладавали над останалите и през 1890 г. били 22,7%, а през 1912 г. – 51%⁸. Поради това броят на земските училища нараствал постоянно. През 1868 г. те били 16, а през 1890 г. достигнали до 30⁹.

Една от дейностите на Ржевското земство е била организацията на извънучилищното образование. Самото понятие „извънучилищно образование“ така и не получило ясно определение¹⁰ и до 1917 г. то още не е получило окончателната си форма.

В изследванията на руските земства е дадено такова определение: „Земското извънучилищно образование включвало комплекс мерки от културно-просветителски характер: библиотечно дело; народни четения, курсове и кръжоци за самообразование; кинематограф и вълшебен фенер; народни университети; народни домове; музеи; изложби; архиви; екскурзии; експедиции; безплатно разпространение на литература; търговия с книги; издателска работа, периодичен печат; народни театри, спектакли, хорове, оркестри и други форми на обществени развлечения“.

Спектърът на дейностите в тази посока е бил много широк и многостранен. Повечето земски учреждения в Русия не са успявали да обхванат изцяло този комплекс от мерки с просветителски и културен характер. Въпреки това именно уездните земства са създали предпоставките, благоприятстващи по-нататъшното развитие на образованието, културните инициативи и пр. на конкретната им подведомствена територия.

Ржевското земство постигнало особено значителни успехи в организацията на народните четения. Във връзка с това е необходимо да отбележим дейността на народната читалня в Твер. Тя е учредена от инициативна група частни лица, главно преподаватели в учебни заведения¹¹. В управителната комисия на народната читалня, оглавена от директора на мъжката гимназия П. Ф. Фрезе, участвали и представители на земството, и лекари. Градската дума отделила за провеждане на четенията помещение в едно от градските училища, а по-късно била предоставена аудитория в мъжката гимназия. Средствата за необходимите разходи (покупка на брошури, прожектори, диапозитиви и пр.) предоставило Тверското губернско земство (500 рубли). От 1897 г. Земството предоставяло на Тверската читалня по 1150 рубли годишно. По данни на Б. Б. Веселовски губернските земства изразходвали за четения средно по 623,2 рубли годишно¹². Неголеми суми за поддръжка на читалните отделяли Тверската градска управа, Тверското уездно земство, Сдружението на Тверската манифактура¹³.

В течение на 27 години, от 1887 до 1909 г., ръководител на читалнята бил преподавателят в Тверското реално казионно училище и Тверската девическа учителска школа на П. П. Максимович – Л. А. Колаковский.

Първото народно четене в Тверската читалня се състояло на 10.01.1882 г. на тема: „Кирил и Методий, славянски първоучители“¹⁴. Народните четения се провеждали в неделя и в празничните дни. Те се състояли от две части: духовна беседа и светско четене. Светските четения били посветени на различни теми: исторически, географски, литературни, а също така на хигиената и естествознанието. По този начин читалнята работила до 1895 г. От 1895 г., с подкрепата на Тверското земство, правителството разрешило да се устройват народни четения не само в Твер, но и в уездите.

През 1899 г. започнали народни четения в г. Весегонск. Броят на слушателите бил 100–200, че и повече човека. Понякога помещението не е могло да побере всички желаещи. Освен във Весегонск, четения се провеждали и в Ржев. Ржевското земство постановило „за подобрене на делата на народните четения да се покани специално лице“. За организиране на всяко четене е решено отговорникът да получава по 5 рубли.

За да бъде проучено състоянието на народните четения и образователната им роля, през учебната 1901/02 година от Тверската губернска управа била проведена анкета в уездните земства по следния въпросник: 1) провеждат ли се в уездите народни четения? 2) кой ги организира? 3) в какви помещения се организират? 4) ако земството е организатор, то да се предоставят данни за броя и предмета на четенията, имената на лекторите, количеството и състава на слушателите¹⁵. Резултатите от проучването свидетелстват, че от 12-те тверски уездни земства особено активно са участвали Бежецкото, Весегонското и Ржевското.

През 1903 г. за провеждане на народни четения и закупуване на прожектори са били отделени средства за шест земства (Тверско, Бежецко, Весегонско, Ржевско, Старицко и Новоторжско) на сумата 2625 рубли. Интересни са свидетелствата на М. М. Ветлин, който е организирал народни четения през 1902 г. в 5 села на Ржевски уезд¹⁶. Той отбелязва, че селяните, които желаели да присъстват на четенията, винаги са били повече, от колкото е могло да побере помещението. Аудиториите били така претъпкани, че всяко движение на неудобно седящите участници предизвиквало шум. По молба на слушателите, които се бояли да не пропуснат дори една дума, често се

налагало да се спира четенето. С най-голямо внимание аудиторията слушала сериозните, образователни произведения. Повечето слушатели (седем осми, по думите на М. Ветлин) били възрастни хора. Жените били значително по-малко от мъжете. Това се обяснява не с липсата на интерес, а с домакинските им задължения.

Важна дейност на Ржевското земство за извънучилищното образование било създаването на училищни и народни библиотеки. Училищните библиотеки всъщност били народни. Но каталогът на книгите, разрешени за училищните библиотеки е бил ограничен и насочен към на децата, което не удовлетворявало напълно потребностите на възрастните. В края на 80-те г. земствата започват масово да откриват самостоятелни народни библиотеки и библиотеки-читални.

Първата народна библиотека в Тверска губерния се появила през 1887 г. Това била Урвитовската библиотека във Вишневолоцки уезд. През 1893 г. били открити Пречистокаменската библиотека в Новоторжск и Селиховската в Корчевски уезд. След тях започнали да откриват народни библиотеки и други уездни земства. През 1899 г. в губернията имало 78 земски народни библиотеки⁶⁵, през 1901 г. – 113, през 1908 г. – 177, а през 1912 г. – 223 библиотеки⁶⁶. През 1915 г. в губернията имало 265 народни земски библиотеки¹⁷. Ржевското земство заемало активна позиция в тази дейност. През 1915 г. в Ржевски уезд имало 22 земски народни библиотеки. В повечето уездни земства били открити под десет библиотеки.

Таблица 1. Разходи на уездните земства в Тверска губерния за извънучилищно образование през 1910 г. и 1915 г. (в рубли)¹⁸

Уезди	Народни библиотеки		Народно четене		Неделни училища и курсове		Извънучилищно образование (%)	
	1910	1915	1910	1915	1910	1915	1910	1915
Бежецки	150	1340	300	-	-	156	37,5	89,5
Весегонски	3164	2939	100	300	-	-	96,9	90,7
Вишневолоцки	280	280	-	-	200	200	58,3	58,3
Зубцовски	-	-	-	-	-	-	-	-
Калязински	600	620	-	-	-	-	100	100

Кашински	100	244	-	-	-	-	100	100
Корчевски	1071	1425	-	-	-	-	100	100
Новоторжски	1000	1798	-	-	-	720	100	71,4
Осташковски	825	616	-	-	-	-	100	100
Ржевски	1170	360	-	-	-	-	100	100
Старицки	1250	1850	-	50	-	-	96,1	100
Тверски	5025	1850	-	-	-	-	100	100
Общо	14635	13322	400	350	200	1076	96,1	90,3

От таблицата се вижда, че Ржевското земство е харчило за народни библиотеки по-голямата част от парите, отделени за извън-училищно образование. От една страна, това сочи, че този вид извънучилищно образование е бил оценяван като най-резултатен и перспективен. Откриването на библиотеки е давало възможност на всички грамотни хора да попълват своите знания и да поддържат навика си за четене. Редно е да се знае, че книгите, взети за вкъщи, са се четели на глас пред цялото семейство, а нерядко и пред съседите. От друга страна, откриването и поддръжката на библиотеки вероятно е било по-малко ангажиращо занимание от организирането на четения и неделни училища.

Така, с подкрепата на Ржевското уездно събрание, през 1895 г. губернското земство решило да се отпуснат за организиране на библиотеки-читални във всеки уезд по 150 рубли. От 1909 г. тази издръжка е прекратена.

Губернското земство вземало участие и в откриването на библиотеки на името на „Ф. Ф. Павленков“. През 1900 г. разпоредителите с наследството на покойния книгоиздател Павленков се обърнали към руските уездни земства с предложение за откриване на народни библиотеки в най-отдалечените места със средства, завещани от Павленков. Според условията на завещанието, земствата е трябвало да отделят на всеки 50 рубли, оставени от книгоиздателя, поне същата сума. Уездните събрания на Тверска губерния откликнали бързо на това предложение. Някои от тях незабавно отпуснали средства за откриване на библиотеки на името на Ф. Павленков. Други, поради затрудненото си финансово положение, поръчали на управите да изберат места за библиотеки и до следващото събрание да разработят план за решаване на този въпрос. Тверското губернтско земство ре-

шило да окаже помощ на уездите. През 1900 г. било решено да се отпуснат от губернското земство по 25 рубли издръжка на всички новооткрити народни библиотеки на името на Ф. Павленков¹⁹.

През 1901 г. губернското събрание внесло ограничения в поставянето за библиотеките на името на Ф. Павленков, като решило да финансира не повече от три в уезд, съгласно с указанията на разпоредителите с наследството. Общо на павленковските народни библиотеки били отпуснати 700 рубли (за 28 от всичките 36).

Въпросът за организацията на собствена търговия с книги възникнал в земствата в самото начало на дейността им. Складът на Тверското земство бил открит през 1877 г. Пред него била поставена задачата да снабдява населението с хубави и евтини книги. Тверският губернски книжен склад е бил един от най-големите земски складове в Русия. С разширяването на дейността му, в губернското земство възникнала идея за създаване на негови филиали в уездите. За организационното и стопанското им изграждане губернското земство дало на всеки филиал по 3000 рубли за стока и по 800 рубли за заплати и стопански разходи. През 1903 г. били открити два филиала на губернияския книжен склад: в Ржев и в Бежецк²⁰.

Също така системно, в течение на продължителен период, започнал през от 1880 г., Тверското земство се опитвало да повлияе за решаването от правителството на въпроса за разширяването на каталозите с книги за училищните и народните библиотеки. Особено активни били Бежецкото, Новоторжското и Ржевското уездни земства. Активната позиция на Тверското земство, характерна при решаването не само на въпросите, засягащи народното образование, се обяснява със значителния брой либерално настроени избраници в него.

В дейността на Ржевското земство в областта на народното образование били достигнати значителни резултати. Въпреки ограничените средства, земството не преставало да следва набеязаната цел: разпространение на образованието сред народа.

Земствата създали нов тип обществено училище със светско обучение, и за пръв път повдигнали въпроса за всеобщо начално образование. Освен това те се занимавали с подготовка на кадри за учители.

Създаването на рационална система за организация издръжка на земските училища ставало в тясно сътрудничество със селските органи на самоуправление. Изградила се система за съвместна издръжка на селските училища. Ржевското земство било активен участник в решаването на проблемите за извънучилищното образование. Били поставени основите на планомерна организация на мрежа от безплатни селски библиотеки, което позволило да бъдат обхванати от културно-просветната работа широки кръгове от местното население.

БЕЛЕЖКИ

¹ С известни уговорки *уездно земство* може да се преведе като *окръжен съвет*.

² Статистическое описание Ржевского уезда Тверской губернии. Тверь, 1885.

³ **Веселовский Б. Б.** Исторический очерк деятельности земских учреждений Тверской губернии (1864–1913). Тверь, 1914.

⁴ Пак там, с. 41.

⁵ **Веселовский Б.** Цит. съч., с. 178.

⁶ **Ильина Т.А.** Школа Максимовича: исследование и материалы. Тверь, 2010.

⁷ Отчет по Тверской школе П. П. Максимовича за 1903 г. Тверь, 1903.

⁸ **Веселовский Б.** Цит. съч., с.153.

⁹ Пак там, с. 206.

¹⁰ **Чарнолуцкий В.И.** Земство и внешкольное образование. – В: Юбилейный земский сборник. СПб., 1914, с. 370.

¹¹ Тверские губернские ведомости. 1882. № 1, с. 3; Материалы для истории Тверского губернского земства. Т. VIII, с. 888.

¹² **Веселовский Б. Б.** История земства ..., Т. 1, с. 552.

Доклад управы о внешкольном образовании в Тверской губернии. 1897 г. – В: Материалы по народному образованию. 1897–1900 гг., с. 64.

¹³ Доклад управы о внешкольном образовании в Тверской губернии. 1897 г. – В: Материалы по народному образованию. 1897–1900 гг., с. 64.

¹⁴ Тверские губернские ведомости. 1882, № 3, с. 3.

¹⁵ Доклад о внешкольном образовании в Тверской губернии в 1901/02 учеб. Году. – Материалы по народному образованию. 1901–1903 гг. Б. м., б. г., с. 43.

¹⁶ ГАТО. ф. 133. оп. 1. д. 38. л. 4-4 об.

¹⁷ Сведения по народному образованию в Тверской губернии за 1914–1915 гг., с. 98–128.

¹⁸ Источник: Сведения по народному образованию в Тверской губернии за 1914–1915 гг., с. 27.

¹⁹ **Веселовский Б. Б.** Исторический очерк ... – 259; Материалы для истории Тверского губернского земства. Т. VIII, с. 924–925.

²⁰ **Веселовский Б.Б.** Цит. съч., с. 263.

ЛИТЕРАТУРА

– *Архивни източници*

ГАТО. ф.133. оп.1. д.38. л. 4-4об.

– *Публикувани издания*

Веселовский Б. История земства ... Т. 1. – С.

Доклад управы о внешкольном образовании в Тверской губернии. 1897 г. – В: Материалы по народному образованию. 1897–1900 гг.

Веселовский Б. Исторический очерк деятельности земских учреждений Тверской губернии (1864–1913). Тверь, 1914.

Доклад управы о внешкольном образовании в Тверской губернии. 1897 г. – В: Материалы по народному образованию. 1897–1900 гг.

Доклад о внешкольном образовании в Тверской губернии в 1901/02 учеб. Году. – В: Материалы по народному образованию. 1901–1903 гг. – Б. м., б. г.

Ильина Т.А. Школа Максимовича: исследование и материалы. Тверь, ТО «Книжный клуб». 2010.

Материалы для истории Тверского губернского земства. Т. VIII.

Отчет по Тверской школе П.П. Максимовича за 1903 г. Тверь, 1903.

Сведения по народному образованию в Тверской губернии за 1914–1915 гг.

Статистическое описание Ржевского уезда Тверской губернии. Тверь, 1885.

Тверские губернские ведомости. 1882, № 1.

Чарнолуцкий В. Земство и внешкольное образование. – В: Юбилейный земский сборник СПб., 1914.